

Immateriaalioikeudet – tutkimuksen turva vai este?

Marjut Salokannel

Informaatioyhteiskunnassa tieto – sen tuottaminen, hankkiminen ja levittäminen – on nousut keskeiselle sijalle. Sillä, jolla on tietoa on useimmiten myös valtaa. Tosin akateemisten tutkijoiden näkökulmasta näin ei ehkä välttämättä ole. Nobel palkittu Joseph Stiglitz on esittänyt, että tieto on globaali julkishyödyke, johon kaikilla maailman kansalaisilla pitäisi olla yhtäläinen oikeus. Tiedon alistaminen yksityisen omistusoikeuden piiriin ei pitäisi olla mahdollista. Stiglitzin mielestä immateriaalioikeudet ovat tästä näkökulmasta erityisen ongelmallisia.

Akateemiset tutkijat tuottavat uutta tietoa ja heillä on immateriaalioikeudet tuottamaansa tietoon. Tämä tieto perustuu jo olemassa olevalle, muiden tuottamalle tiedolle. Tutkijoiden työn perusedellytyksenä on tiedon saatavuus. Mikäli heillä ei ole saatavilla alansa viimeistä tutkimustietoa, heidän työltänsä menee pohja pois. Immateriaalioikeudet alistavat tiedon eri muotoja yksityisen omistusoikeuden alaisuuteen ja yksityisten intressien yksinomaiseen kontrolliin. Tässä on selvä ristiriita tiedon saatavuuden kanssa. Yksityisen rahoituksen voimakas mukaantulo akateemiseen tutkimukseen on korostanut tätä ristiriitaa. Tutkimustulokset suojataan esimerkiksi patenteilla ja ne eivät enää ole ilman eri lisenssiä jatkotutkimuksen käytettävissä.

Käsittelen tässä kirjoituksessa lyhyesti immateriaalioikeudellista suojaa ja sen asemaa akateemisessa tutkimuksessa. Lopuksi pohdin, mitä mahdollisia ratkaisuja voisi löytyä toisaalta tutkimustulosten suojaamisen ja toisaalta tiedon saatavuuden turvaamiseksi.

Taustaa: myytti luovasta nerosta

Tekijänoikeudellisesta näkökulmasta jokainen tutkija on luova nero ja kaikki mitä hän käsittäänsä päästää on tekijänoikeudellisesti suojattu.

Tekijänoikeudellisen ajattelun mukaan teokset syntyvät ainutkertaisuudessaan luojiansa toimesta, mikä puolestaan antaa niiden tekijöille yksinomaisen oikeuden määrätä teoksensa käytöstä sen kaikissa ilmenemismuodoissa.

Vastaavasti keksijä keksii jotain ainutkertaista, joka syntyy hänen intuitiivisen ajattelunsa tuloksena. Patentoivan keksinnön nimenomaisena edellytyksenä on sen absoluuttinen uutuus; vastaavaa keksintöä ei ole saanut julkistaa missään muualla maailmassa ennen patentin hakemispäivää. Vastineeksi siitä, että keksijä julkistaa patentin patenttihakemuksessaan tiettyssä laajuudessa yleisölle, hän saa yksinomaisen oikeuden estää muita käyttämästä patenttia ammattimaisesti hyväkseen ilman hänen lupaansa.

Me kaikki tiedämme, että tekijänoikeus- ja patenttilainsäädännön taustalla oleva ajatus luovasta nerosta, joka irrallaan muusta yhteiskunnasta luo jotain ainutkertaista ja ennen näkemätöntä, on fiktio ilman todellisuuspohjaa. Tämä ei kuitenkaan ole estänyt sitä, että tekijänoikeus- ja patenttilainsäädäntö molemmat laajenevat yhä uusille alueille antaen oikeuksien haltijoille yhä vahvemman oikeuden määrätä teostensa ja keksintöjensä käytöstä.

Luovaa työtä tekevät ihmiset tarvitsevat korvauksen työnsä tulosten käytöstä ja koska luovan työn tulosten hyödyntäminen on erilaista kuin yleensä, tätä varten on kehitetty erityinen immateriaalioikeudellinen suojajärjestelmä. Immateriaalisessa muodossa olevia teoksia voidaan käyttää ja hyödyntää useilla eri tavoin ilman, että teos itsessään siitä muuttuisi. Digitaalitekniikka on entisestään korostanut tätä piirrettä. Teoksen kopioiminen on mahdollista käytännöllisesti katsoen äärettömästi niin, että kopiot ovat täysin identtisiä alkuperäisteoksen kanssa. On varmasti jokaisen oikeustajun mukaista, että jos joku pystyy hyötymään sinun työsi tulosten käytöstä yhä uudelleen ja uudelleen, sinulla myös pitäisi olla oikeus saada osuus työsi synnyttämästä tulonmuodostuksesta. Tähän juu-

ri tekijänoikeus- ja patenttijärjestelmä osaltaan pyrkivät.

Teknologian kehityksen tuloksena tekijänoikeudellisesti suojattujen teosten valmistus- ja hyödyntämistavat ovat moninkertaistuneet tarjoten näin teosten oikeudenhaltijoille yhä uusia kanavia hyötyä teostensa käytöstä. Vastaavasti teknologia on avannut aivan uusia mahdollisuuksia keksinnölliselle toiminnalle. Etenkin bioteknologian alueella on ollut mahdollista saada tietoa luonnon peruselementtien rakenteista. Tästä esimerkkeinä ovat esimerkiksi ihmisen ja riisin geenikarttojen valmistuminen.

Toisin kuin ehkä joskus luullaan oikeusjärjestelmä ei ainakaan immateriaalioikeuksien alalla ole laahannut teknologisen kehityksen jäljessä; pikemminkin päinvastoin. Lainsäädännössä on ikään kuin ennakoitu teknologian kehitys ja reagoitu siihen ennen kuin uuden teknologian vaikutukset koko ulottuvuudessaan ovat olleet selvillä.

Uuden teknologian mahdollistaman piratismien pelon siivittämänä tekijänoikeussuojaa ollaan parasta aikaa vahvistamassa tavalla, joka on muuttamassa tekijänoikeudellisen järjestelmän sisäistä tasapainoa oikeudenhaltijoiden ja yksityisten kansalaisten välillä ratkaisevasti oikeudenhaltijoiden hyväksi. Laissa tullaan sanktioimaan tekoja, joilla ei ole mitään yhtymäkohtaa tekijänoikeuksien loukkaukseen vaan ainoastaan teknisen suojauksen kiertämiseen. Vastaavasti patentoinnin puolella EU:n harmonisoima lainsäädäntö mahdollistaa luonnon peruselementtien, esimerkiksi geenisekvenssien, patentoinnin ilman että kyseessä olisi keksinnöllisen ratkaisutoiminnan tulos.

Perustutkimus ja immateriaalioikeudet

Yksityisen sektorin rahoituksen lisääntyminen yliopistoissa sisältää piirteen, joka on jäänyt varjoon kotimaisessa keskustelussa. Etenkin aloilla, joissa yksityinen rahoitus liittyy kiinteästi tuotekehittelyyn, kuten bioteknologiassa, rahoituksen edellytyksenä usein on, että tutkimustulokset siirtyvät rahoittajan omistukseen. Tällöin rahoittaja voi hakea niille patentin ja saada näin yksinomaisen oikeuden määrätä patentoidun tuotteen ammattimaisesta hyödyntämisestä. Patentoidut tuotteet ovat yhä useammin tutkimusvälineitä, jolloin on mietittävä keinoja takaamaan yliopistojen ja muiden tutkimuslaitosten mahdollisuus hankkia oikeudet patentoitujen

tutkimusvälineiden käyttöön perustutkimuksessa. Lisenssimaksut voivat usein nousta niin korkeiksi, ettei julkisin varoin toteutettavassa tutkimuksessa ole mahdollista hankkia käyttöoikeuksia patentoituihin tutkimusvälineisiin. Toisin kuin Yhdysvalloissa, suomalaisilla yliopistoilla ei ole käytössä valtavia patenttisalkkuja, joiden avulla ne voivat tehdä kauppaa tutkimusvälineiden hyödyntämisestä. Tätä kehitystä on voimakkaasti kritisoitu myös Yhdysvalloissa, jossa muun muassa National Institute of Health on puuttunut tutkimusvälineiden patentointiin oman rahoituksensa lupaehtoissa.

Yliopistojen ensisijainen tehtävä ei ole tutkimustulosten kaupallistaminen vaan vapaan tutkimuksen ja siihen perustuvan ylimmän opetuksen antaminen. Jos perustutkimusvälineisiin kohdistuvat patentit estävät tieteellisen jatkotutkimuksen, tämä muodostaa ongelman yliopiston perustehtävän toteutukselle. Yksityisen sektorin rahoitus tutkimuksessa on voimakkaasti kasvanut, jolloin yritysten rahoittaman tutkimuksen sisällön ja tavoitteet sanelevat lyhyen aikavälin tuotekehittely ja voittojen maksimointi.

Mikäli nämä tavoitteet sanelevat myös akateemisen tutkimuksen suunnan, tutkimuksen vapaus ja perustutkimuksen asema ovat uhattuina.

Tutkimus ja tekijänoikeudet

Tekijänoikeus tuo tekijälle yksinomaisen oikeuden määrätä teoksensa käytöstä kaikissa yhteyksissä. Yksinomaiseen oikeuteen on kuitenkin laissa säädetty poikkeuksia muun muassa yleisen edun, opetustoiminnan ja tieteellisen tutkimuksen hyväksi. Tekijänoikeusjärjestelmä on näin osaltaan turvannut tutkijoiden oikeudet määrätä teostensa käytöstä ja mahdollistanut tekijänoikeudellisesti suojattujen teosten käyttämisen tutkimustoiminnassa. Hyvin usein tämä on tapahtunut yksityisen kopioinnin sallivan poikkeussäännöksen nojalla.

Tekijänoikeuslainsäädännössä vallinnut pääpiirteittäinen tasapainotila heilahti ensimmäisen kerran vuonna 1998 voimaan tulleen lain muutoksen myötä, jossa tietokannoille myönnettiin tekijänoikeussuoja [1]. Tekijänoikeudellisesti suojattujen tietokantojen lisäksi myönnettiin niin sanottu *sui generis* -suoja tietokannoille, joiden valmistaminen edellyttää huomattavaa taloudellista panosta. Toisin kuin tekijänoikeussuoja, joka lakkaa 70 vuotta tekijän kuolinvuodesta, tietokantojen *sui generis* -suoja on käytännössä ikuinen, sillä uusi 15 vuoden suoja lähtee

juoksemaan jokaisesta tietokannan oleellisesta muutoksesta.

Tietokantasuoja eroaa muiden teosten suoja- ta ratkaisevasti siinä, että digitaalisessa muodossa olevien tietokantojen yksityinen kopiointi on laissa kielletty. Tietokantojen lisäksi ainoastaan tietokoneohjelmien yksityinen kopiointi on kielletty. Tätä voidaan pitää merkittävänä tutki- joiden asemaa koskevana heikennyksenä, joka oleellisesti vaikeuttaa sellaisten tutkijoiden työtä, joiden työnantaja ei ole ostanut alan keskeisten tietokantojen käyttöoikeuksia. Ongelmia tietokantasuoja aiheuttaa etenkin bioteknologisessa tutkimuksessa, jossa koko tietokannan selaaminen edestakaisin on oleellinen osa tutkimuksen tekemistä. Esimerkiksi kaikki bioinformatiikan tietokannat ovat Euroopan Unionin piirissä suojattuja.

Tutkijoiden oikeuksien turvaaminen ja tutkimustiedon saatavuuden takaaminen

Tutkijat tarvitsevat työllensä suojaan niin tekijänoikeuden kuin patenttienkin välityksellä. Tutkijalla on oikeus määrätä julkaistaanko hänen tutkimuksensa ja jos näin tehdään, missä muodossa se tapahtuu. Tutkijoille on myös tärkeää, että heidän nimensä mainitaan heidän julkaisujensa yhteydessä. Tutkija ei kuitenkaan toimi tyhjiössä. Kaikki tutkimus perustuu olemassa olevan tiedon käytölle. Tiedon saatavuus ja tutkimustulosten mahdollisimman tehokas levittäminen on tutkimustoiminnan perusedellytys. Tänä päivänä nämä asiat on lisäksi pystyttävä näkemään globaalissa yhteydessä.

Oleellista on, että immateriaalinen suoja ei käänny alkuperäisen tarkoituksensa vastaiseksi: sen sijaan että suojattaisiin luovan työn tuloksia, estetään jatkotutkimuksen tekemi-

nen. Yliopistollisessa ja muussa julkisin varoin tehtävässä tutkimustoiminnassa on pystyttävä takaamaan että perustutkimusvälineet – olivatpa ne riisin geenikartan sisältävä tietokanta tai tietty geenisekvenssi – ovat vapaasti jatkotutkijoiden saatavissa. Tähän on olemassa erilaisia ratkaisuja.

Suomen Akatemia voisi rahoituspäätöksissään ja yliopistot ja korkeakoulut henkilökuntansa osalta edellyttää, että tutkimustulokset olisivat jatkotutkimuksen käytettävissä, vaikka ne olisivatkin patentoitu. Perustutkimusvälineiden patentoitavuuden rajoittamisesta voitaisiin myös keskustella. Tekijänoikeuden suojaamien julkaisujen saatavuus voitaisiin turvata verkossa julkaisemisen avulla joko suljetussa yliopistolaitoksen sisäisessä järjestelmässä tai kokonaan avoimessa järjestelmässä.

Yksi mahdollisuus voisi olla myös eräänlainen akateemiseen tutkimukseen sovellettu *open source* -lisensointi. Tällöin tutkimustuloksia saisi vapaasti käyttää jatkotutkimuksessa edellytyksellä, että keskeisen tutkimustiedon saatavuus myös jatkossa, uusien sovellutusten yhteydessä taataan samoilla ehdoilla.

VIITE

- [1] Tietokantasuoja pohjautuu Euroopan Unionin tietokantojen suojaan koskevaan direktiiviin (Euroopan Neuvoston ja Parlamentin direktiivi 96/9 EY, 11.3.1996).

Kirjoittaja on siviilioikeuden dosentti Helsingin yliopistossa ja johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa projektia "Legal and Socio-Cultural Contours of Intellectual Property Rights". Kirjoitus perustuu esitelmään Tieteen päivillä 8.1. tilaisuudessa "Tieto verkossa – bulkkia vai laatua?".